

Türk Trakya Araştırmalarının Öncüsü :

ORD. PROF. DR. ARİF MÜFİD MANSEL

(1905 - 1975)¹

Semavi EYİCE

Türkiye Cumhuriyetinin ilk yıllarında, 1925 yılı 25 eylülünde Almanya'ya, İstanbul'daki Saint Benoît lisesi mezunu bir genç gidiyordu². Tanınmış Alman arkeolog'u Theodor Wiegand (1864 - 1936)³ İstanbul'daki meslekdaşı ve dostu Halil Ethem Eldem (1861-1938)'e 1 mart 1925 tarihinde yazdığı bir mektubunda Alman Maarif Vekili ile yaptığı bir görüşmenin ışığında Berlin müzeleri idaresinin, İstanbul Arkeoloji Müzelerine bir şükran borcunu ödemek üzere iki Türk gencinin Almanya'da arkeoloji tahsili yapmaları için gerekli bursu sağlamayı üzerine aldığını bildiriyordu. Bu gençler Halle Üniversitesinde Prof. G. Karo'nun yanında tahsile başlayacak, ancak biraz yetiştikten sonra başka üni-

---

1 Türkiye Turing Kurumu'nun yıllık konferansları arasında 4 Mart 1975 günü Ord. Prof. Dr. A. M. Mansel tarafından *Side su yolları* hakkında bir konuşma yapılması kararlaştırılmış ve program öylece ilân edilmişti. Hocanın 18 ocak 1975 günü vefatı üzerine programın bozulmayıp 4 mart akşamı Mansel'i anmak üzere konuşmalar yapılması uygun görüldü. Bu yazımız o akşam yaptığımız konuşmanın metnidir. Fakat sonra bunun faydalı olabileceğini düşündük ve biraz elden geçirerek yayına hazırladık. Yazımızda Mansel'in yayınlarından bir kısmının adları verilmiştir. Tam bibliyografyası için bkz. U. Bahadır Alkım, *Ord. Prof. Dr. Arif Müfid Mansel'in yayınları, Mansel'e Armağan*, Ankara 1974, I, s. XIX - XXXIV; ve tekrarı «*Belleten*» XXXIX, sayı 154 (1975) s. 323-337.

2 Bu yazımızı hazırlarken İstanbul Arkeoloji Müzesi Müdürlüğü ve İstanbul Edebiyat Fakültesi'ndeki dosyalardan faydalandık. Bu dosyaları görmemi zi kolaylaştıran Müze Müdürü Necati Dolunay ile Dekan Prof. Dr. Oktay Akşit'e teşekkürü bir borç bilirim.

3. Wiegand hakkında bkz. C. Watzinger, *Theodor Wiegand, Ein deutscher Archæologe 1864-1936*, München 1944; yayınlanan bazı mektupları için bkz. *Halbmond im letzten Viertel* (yay. G. Wiegand) München 1970.

versite ve müzelerde devam edeceklerdi. Wiegand bu iki Türk gencinin seçilmesinde yalnız Halil Ethem Bey'in söz sahibi olmasını da ısrarla istiyordu. Wiegand 1 temmuz 1925 tarihli mektubu ile birlikte ise Alman devletinin iki Türk öğrencinin burs sağladığını bildiren resmî yazısını gönderiyor ve bursun ayda 300 Mark olacağını da haber veriyordu. Halil Ethem Bey bu teklif üzerine Arif Müfid ile Ahmed Rûfâî adlarında iki genci seçmiş ve onları 1925 yazı sonlarında Almanya'ya yollamıştı⁴. Bu sırada Berlin üniversitesinde Prof. F. Noack'ın yerine dersleri Prof. Karo'nun vermesi kararlaştırıldığından genç Arif Müfid'in de Berlin'de kalması ve Müzeler ile Üniversite'ye yakın bir pansiyona yerleşmesi uygun görülmüştü. Wiegand, bu genç Türk'tü tanımaktan dolayı kendisi ve karısının çok memnun olacaklarını bildirirken, «... *bizlerin gri kış havasına bu gencin, Boğaziçinin sıcak güneşi ile mavi semasından birşeyler yatabileceğini umduğunu...*» da yazıyordu. Theodor Wiegand o yılın 20 eylülü ile 7 ekim'i arasında Berlin'de olmayacağını bildirdiğinden, gelecek gençlerle ilgilenme ve onlara yardımcı olma işini Berlin Müzeleri konservatörü Dr. K.N. Neugebauer'e havale etmişti. Halil Bey'in 21 eylül tarihli bir mektubu ile Dr. Neugebauer'e, Arif Müfid'in babası ile birlikte 25 eylül'de İstanbul'dan ayrılacağı haber veriliyordu.

Bu surette Almanya'ya giden Arif Müfid⁵, Mabeyn kâtibi, Sadaret mektupçusu Sadaret müsteşarı ve 1893'de vezaret rütbesine yükselen Tevfik Paşa (1840-1917)'nin torunu idi. Tevfik Paşa İkinci Meşrutiyette Orman ve Maadin nazırı, Şûrayı Devlet Reisi olmuş, istifasından sonra da Âyan Meclisi üyeliğine seçilmiştir⁶. Oğlu Müfid Bey ise Evkaf nezaretinde kalemi mahsus müdürü idi.

4 Ahmed Rûfâî Bey'e çok yıl önce bir defa Mansel'in Fakültedeki odasında rastlamış ve kendisi ile tanışmıştık. Bugün hayatta olup olmadığını bilmiyoruz.

5 Arif Müfid Mansel'e dedesinin babası Evkaf kâtiplerinden Arif Efendi'nin adı verilmiştir.

6 İbrahim Alâaddin Gövsa, *Meşhur Adamlar Ansiklopedisi*, İstanbul 1933-1936, IV, s. 1516-1517 (bir resim ile); İbrahim Alâaddin Gövsa, *Türk Meşhurları Ansiklopedisi*, İstanbul tz. s. 381; *Meydan Larousse, Tevfik Paşa (Mehmed)* mad., XII, s. 111. Birinci Köy ve Ziraat Kalkınma Kongresi Yayını, *Türk Ziraat Tarihine Bir Bakış*, İstanbul 1938, s. V ve VI'daki listelere göre bir Tevfik Paşa 11 eylül 1891'den 1892'ye kadar Nazır olmuştur. Meşrutiyetten sonra ise Ziraat ve Orman ve Maadin Nezaretine, Memurini Mülkiye Komisyonu Reisi Tevfik Paşa 19 Temmuz 1324 (=1910) da atanmış, fakat 24 temmuz'da yerini Mavrokordato'ya bırakmıştır. Tevfik Paşa hak. ayrıca bkz. İbnülemin Mahmud Kemal İnal, *Son Sadrazamlar*, s. 973, 1142, 1181, 1238, 1330, 1345, 1483, 1513, vs.. İbnülemin M. Kemal, *Son Asır Türk Şairleri*'nde s. 1879'da Şair Tevfik Fikret (1867-1915)'in bu Tevfik Paşanın akrabası olduğu ve hatta onun yardımıyla Sadaret Mektubî Kaleminde görev aldığı bildirilmektedir. Bizzat İbnülemin de kendi biyografyasında (s. 2149 vd.) Tevfik Paşa'nın yardımıyla devlet memuru olduğunu yazar. Fakat her iki kitabında da onu -herkes için yaptığı gibi- az da olsa kötüler.

Oğlu Mehmed Abdülbaki Arif ise 1905'de İstanbul'da dünyaya gelmiş, ilk tahsilini kısmen özel olarak, kısmen Alman mektebinde yapmış, orta öğrenimini ise İstanbul'daki Saint Benoit lisesinde 1925'de bakalorya imtihanını vererek tamamlamıştı.

Arif Müfid Berlin Üniversitesinde tanınmış arkeoloji profesörlerinin, bilhassa burada 1916'dan 1931'e kadar arkeoloji kürsüsünün başında bulunan Prof. F. Noack (1865-1931)'in yanında yetişti. Asıl önemlisi, ilk dünya savaşından sonra, Avrupa'nın bir genci en kolay öğretimden saptırabilecek özelliklere sahip şehri olan Berlin'de Arif Müfid, öğrenimini normal süre içinde tamamladı. İkinci burslu öğrenci olan Ahmed Rûfâî'nin arkeoloji değil, kütüphanecilik okuması uygun görülmüştü. Onun ancak 1928 yılı sonları veya 1929 yılı içinde tahsilini sona erdirmesi beklenirken, Arif Müfid onu oraya getirten Th. Wiegand'a «...başarılı ve muntazam gelişmesi...» ile sevinç sağlıyordu. 13 mart 1928 tarihli yazısında Wiegand, Halil Bey'e «Onunla çok memnuniyet verici ve çalışkan bir yardımcı kazanacağım» müjdeliyordu⁷. Arif Müfid'in bursunun 1 ocak 1929'a kadar uzatılacağını 5 temmuz 1928'de bildiren Wiegand, her iki öğrenciden de çok memnun olduğunu ve ikisinin de «... iyi huyları ve büyük çalışkanlıkları ile her yerde saygı elde ettiklerini» açıklıyordu.

Arif Müfid 1929 yılında, yani Almanya'ya gelişinin dördüncü yılı tamamlanmadan imtihanını vererek yurda döndüğünde *Dr. Phil.* ünvanına sahip bulunuyordu. Şurası bir gerçek ki, bu ancak adayın ve hocanın, nasıl elde edildiğini bildikleri ve ikisinin arasında bir sır olarak kalan doktoralardan değildi. Çünkü Arif Müfid'in Berlin Üniversitesinde Prof. Noack'ın yanında yaptığı doktora çalışması genellikle Alman Üniversitelerinde usulden olan ve ancak 200-300 nüsha olarak basılan tezlerden (Dissertation) değildi. Arif Müfid'in henüz 24 yaşında iken yazıp kabul ettirdiği tez, *Yunanlı ve Romalılarda Kat İnşaatı* başlığı ile 1932 yılında hocası Prof. Noack'a ithaf olunmuş, 133 büyük sahifelik bir cilt olarak kitap halinde basılmıştı⁸. Kaynaklara, bibliyografyaya tam bir hakimiyetle, sağlam bir metod ve açık bir dille yazılan bu eser yabancı ilim âleminde, başarılı bir araştırma ve sentez denemesi olarak kabul edilmişti⁹. Bu

7 Arif Müfid Mansel'in, ileride İstanbul Arkeoloji Müzeleri'nin idarecisi olması düşünülmüş ve kendisinin böylece yetiştirilmesi istenmiş olduğu anlaşılıyor. Halbuki kendisi mimar olmağa pek hevesli olduğunu bir sohbetinde anlatmıştır.

8 *Stockwerkbau der Griechen und Römer* (İstanbul Forschungen, I) Berlin-Leipzig 1932.

9 Genellikle çok sert ve kırıcı tenkitleri ile tanınan E. Weigand (1887-1951), bu kitap hakkında yazdığı yazıda çok methedici bir dil kullanmıştır. Bkz. «*Gnomon*» XII (1936) 579-583. «Çok iyi bir başvurma kitabı, böylece arkeolog ve yapı sanatı araştırmacıları için mükemmel bir çalışma yardımcısı olan (... das Buch, das sich als recht brauchbares Nachschlagewerk und damit als Arbeitsinstrument für den Archaeologen und Bauforscher bewährt hat, der Beachtung zu empfehlen.) diyerek bu kitabı beğendiğini açıklamakla yazısına başlayan

kitapta Doğu Akdeniz bölgesindeki çok katlı yapıların tipleri inceleniyor, bunların cephe düzenleri üzerindeki görüşler ortaya konuluyordu. Diğer önemli bir husus da bunun Alman Arkeoloji Enstitülerinin bir şubesi olarak 1930 yılı başında İstanbul'da kurulan İstanbul Alman Arkeoloji Enstitüsünün yayımları dizisinin ilk cildi olarak basılmasıdır. İstanbul Arkeoloji Müzeleri Müdürü H. Ethem (Eldem) bu noktaya temas ederek şu satırları yazar : «*İstanbul'da yeni kurulan Alman Arkeoloji Enstitüsünün ilmi neşriyatının birinci cildi olarak Dr. Arif Müfid'in eserinin çıkması bizim için iftihara değer. Hem mimari hem eski sanat tarihi noktasından mühim ve derin bir bilgiyi gösteren bir eserdir.*»¹⁰

Arif Müfid mayıs ayı içinde diplomasını alarak 1929 yılı içinde yurda döndüğünde Maarif (Millî Eğitim) Vekâletinin 5799/13388 sayı ve 7 Ağustos 1929 tarihli yazısı ile İstanbul Arkeoloji Müzelerine atanmıştı. 6448 sicil numarası ile 25 Ağustos 1929'da Devlet hizmetine ve İstanbul Arkeoloji Müzeleri kadrosuna umum müdür muavini olarak giren genç arkeolog 1946 yılına, Üniversiteler Kanununun yürürlüğe girmesine kadar burada görevini sürdürecektir. Bu sırada Müzeler U. Müdürü Halil Ethem Eldem idi. Türk Müzeciliğinin kurucusu Osman Hamdi Bey (1842-1910)'ın kardeşi olan Halil Bey onun İstanbul Müzelerine ve Türk Arkeolojisi tarihindeki hizmetlerini sürdürmüş, başlanan işleri sona erdirmiş, Hamdi Bey'in kurduğu eseri geliştirerek mükemmel bir ilim müessesesi haline getirmişti. Halil Bey'in, yanında müdür muavini olarak göreve başlayan Arif Müfid, burada kurulmuş olan bir geleneğin daha genç kuşaktan devamcısı oluyordu. Nitekim işe başladığının daha yılı olmadan Halil Bey ona 1930'da aşağıda hakkında bilgi vereceğimiz Balaban Ağa mescidi kazısını yaptırmıştı. Halil Ethem Eldem emekliliğini isteyip 1 mart 1931'de resmen müdürlükten ayrıldıktan itibaren bu makama Aziz Ogan (1888-1956) atanmıştı. 1931'den 1946'ya kadar Arif Müfid Bey, onun yanında müdür muavini olarak çalıştı ve Aziz Ogan'ın bir idareci olarak bu müesseseyi yürütmesi ona ilmi çalışmalar ile rahatça uğraşması imkânını sağladı. Bu suretle İstanbul Arkeoloji Müzesine yeni giren eserler hakkında ilk yayınlarını yapıyordu. 1931'de *Archaeologischer Anzeiger* dergisinde, yeni eserler hakkındaki ilk makalesini bastırmıştı¹¹. Ertesi yıl aynı dergide basılan resimli uzunca bir yazısında müzedeki kurşun lâhitlerin bir katalogunu ortaya koyuyordu. Roma İmparatorluğu devrinde Fenike eseri olarak meydana getirilen bu kurşun lâhitler Bey-

---

E. Wiegand, «*onun geniş sınırlı bir eser olduğunu ve İlkçağın kat inşaatı hakkında hemen hemen eksiksiz bir görüş sağladığını*» (... so dass wir einen nahezu vollstaendigen Überblick über den Stockwerkbau des Altertums erhalten, der bisher als selbststaendige Aufgabe m.W. noch nicht behandelt worden war.) da bildirmektedir.

10 Halil Ethem Eldem, *İstanbul'da İki İrfan Evi, Fransız ve Alman Arkeoloji Enstitüleri ve bunların neşriyatı* (İstanbul Müzeleri neşriyatı, XIV), İstanbul 1937, s. 12.

11 *Erwerbungsbericht des Antikenmuseums zu Istanbul I*, «*Archaeologischer Anzeiger*» (1931) s. 173-210.

rut, Sayda ve Homs'dan gelmiş ve müzeye girdikleri 1885'den beri yayınlanmadan kalmışlardı¹². Arif Müfid Bey, Müzeye giren eserlerin tanıtılması yolundaki çalışmalarını bir süre sürdürmüş ve 1935'de yine *Archaeologischer Anzeiger* dergisinde *1914'den beri müzeye giren eserler* hakkındaki ikinci yazısı basılmıştı¹³. Bu suretle Arif Bey, 1912-1914 yılları arasında G. Mendel (1873-1938) tarafından «benzeri Avrupa müzelerinde bile az rastlanır» bir mükemmeliyette olarak hazırlanan ve Müzeler Müdürlüğüne hârikulâde bir teknikte bastırılan katalogların bir bakıma devamını sağlamış oluyordu. İlk Dünya savaşı başlamadan üç büyük cildi basılan bu son derecede güzel düzenli ve şaşılacak derecede zengin bibliyografyalı katalog ne yazık ki bir daha ele alınmadı ve aradan geçen altmış yıl içinde Arif Müfid Bey'in iki makalesinden başka onları tamamlayan bir yayın ortaya konulamadı.

Arif Müfid Bey, müzeye giren eserleri tanıtmaya yolundaki çalışmalarına bir yenisini 1934'de kattı. 1933'de İstanbul'da Fatih semtinde Fenari İsa camii yakınında, yangın yerinde güzel bir lâhit bulunarak müzeye getirilmişti. Türkçe ve Almanca olarak Arif Müfid Bey bu eser hakkında bir monografya hazırlayarak müze yayınları arasında 1934'de bastırttı¹⁴. M.S. V. yüzyıla ait olarak tarihlenen bu parça, bir Erken Bizans Çağı eseri idi. Böylece Berlin'de tanınmış Alman bizantinisti O. Wulff'un da derslerine devam etmekle beraber daha çok bir klasik Arkeoloji formasyonu almış olan Arif Bey, esas sahasının biraz dışına kaymış ve Ortaçağ Hıristiyan sanatı ile de ilgilenmiş oluyordu. Bu ince kitap, tek eser hakkında bir monografya olarak sağlam bir metod gösteriyordu. Bunda eser hakkında bilinenler, onun tarifi ve nihayet sanat tarihindeki yeri, önemi ve benzerleri üzerinde durulmuştu. Bu bakımdan *İstanbul'da bulunan bir Prens lâhdi* monografya tipinde çalışacaklara iyi bir örnek teşkil eder. Genç arkeolog ve sanat tarihçilerinin bu bakımdan ondan faydalanmaları mümkündür. Sarıgül lâhdinden önce, müzede görev aldığı ilk yıl içinde Arif Müfid Bey Erken Bizans sanatı ile ilgilenmek imkânını elde etmiş, 1930 yılı içinde bir Bizans eserinde ilk kazısını yapmıştı. Bu İstanbul'da Lâleli'de Balaban Ağa mescidi olarak bilinen eski bir Bizans yapısı idi. Vakıflar 1909'da Mercan yangınında harap olan bu tarihi eseri ve arsasını satmış ve burayı alan da binayı yıktırmıştı. Binanın altında o vakte kadar varlığı bilinmeyen bir *krypta*'nın ortaya çıkması üzerine, müzeler idaresi burada bir araştırma yapmayı uygun görmüş ve müdür Halil Ethem Bey yeni genç yardımcısını bu işle görevlendirmişti. Eser tamamen yok olmadan Arif Müfid Bey burada ilk kazı ve

12 *Die Bleisarkophage im Antikenmuseums zu Istanbul*, «Arch. Anzeiger» (1932) s. 387-446; türkçesi, *İstanbul Asariatika Müzesindeki kurşun lâhidler koleksiyonu*, «Türk Tarih, Arkeologiya ve Etnografya Dergisi» II (1934) s. 194-218.

13 *Erwerbungsbericht des Antikenmuseums zu Istanbul seit 1914*, «Arch. Anzeiger» (1933) s. 115-140.

14 *İstanbul'da bulunan bir prens lâhdi*, (İstanbul Asariatika Müzeleri Neşriyatı : X) İstanbul 1934 (türkçe ve almanca).

araştırmasını 1930 yılında yaptı ve elde edilen bilgiler önce İngilizce olarak, Ayasofya mozaiklerini meydana çıkarmak üzere İstanbul'a gelen Th. Whittemore (1871-1950)'ün aracılığı ile Amerika'da, sonra da Türkçe olarak yayımlandı¹⁵.

1931-1935 yılları arasında Türk Tarih Bilimi tarihinde önemli bir olay cereyan ediyordu. Atatürk, Türk tarihinin bilhassa kültür tarihi konularını içine alan büyük bir kitap yazdırmak istiyordu. 1930'da basılan *Türk Tarihinin Ana Hatları* ilk deneme olarak yapılmış ve sadece yüz nüsha olarak basılan bu kitap, fikirlerini almak üzere ilim adamlarına dağıtılmıştı¹⁶. Atatürk *Türk Tarihinin Ana Hatları*'nı yeniden yazdırmak üzere memleketin okur-yazarlarına başvurulmasını uygun görmüş ve çok çeşitli konularda pek çok kimseye görev verilmişti. Değişik ölçülerde broşürler veya teksirler halinde basılan bu yazıların ilk serisi 63, ikincisi 43, üçüncüsü 15 başlıktan meydana gelmiştir. İçlerinden bazıları birden fazla fasıkül halinde idi. Başlık olarak sayıları 121 olan bu fasiküller Atatürk'ün önünde okunuyor, düzeltiliyor veya yeniden yazdırılıyordu. Arif Bey, 1 teğrinsani 1933'de askerlik ödevini yapmak üzere müzeden ayrılmış ve Piyade Yedek Subayı olmuştu. İstanbul'da görevli iken Dolmabahçe sarayına çağrılmış ve kendisinden *Türk Tarihinin Ana Hatları* eserinin IV. Bölümü olan *Orta Şark*'ın B. paragrafı, *İran*'i yazması istenmişti. Arif Bey sohbetlerinde üzerinde asker üniforması ile sarayı nasıl gittiğini anlatırdı. *İran'ın Tarih ve Arkeolojisi* başlıklı çalışması 96 sahifelik ve sadece yüz nüsha basılan bir kitap olarak işte bu surette meydana geldi¹⁷. Bu derleme, daha ilk bakışta diğer broşürlerin çoğundan ilmi anlayışı ve metodu bakımından çok daha değişik olduğunu belli eder. Bir çoğu bir akşamda, geliş güzel bir yabancı ansiklopediden veya kitaptan bibliyografyasız, methodsuz, plânsız acele aktarılan broşürlerden farklıdır. *İran Tarih ve Arkeolojisi*, iyi düzenli plânı, bibliyografya referansları ile yazarının kuvvetli bir formasyonu olduğunu belli eder. Bu aynı zamanda onun bir tarihçi tarafı olduğunu da isbatladığı ilk çalışması idi. Nitekim sonraları bu yolda daha başka eserler verecektir. İran medeniyeti üzerindeki bu çalışması onun 1935 yılı eylülünde Sovyet Rusya'da Leningrad'da toplanan Üçüncü Uluslararası İran Sanat ve Arkeolojisi Kongresine Türk Tarih Kurumu adına katılmasını sağladı. Orada *Preistorik Boyalı*

15 *The Excavation of Balaban Agha Mesdjidi in Istanbul*, «*The Art Bulletin*» XV (1933) s. 210-229; türkçesi *Balaban Ağa mescidi hafriyatı (1930)*, «*Türk Tarih, Arkeologya ve Etnoğrafya Dergisi*» III (1936) s. 49-73!

16 Bu hususda bkz. Semavi Eyice, *Atatürk'ün büyük bir tarih yazdırma teşebbüsü: Türk Tarihinin Ana Hatları*, «*Belleten*» XXXII, sayı 128 (1968) s. 509-526.

17 *İran'ın Tarih ve Arkeolojisi - En eski zamanlardan Sasanîlerin sukû-tuna kadar*, (Türk Tarihinin Ana Hatları Müsveddeleri, seri II, nr. 7) İstanbul 1934.

Keramik Kültürleri başlıklı bir bildiri okumuş bu, kongre bildirileri kitabında ve türkçesi *Belleten*'de yayınlanmıştır¹⁸.

Arif Müfid Bey, askerlik ödevini sona erdirip 1 Mayıs 1935'den itibaren 20419/559 sayılı yazı ile müze'deki görevine yeniden başlamıştır. Böylece müze çerçevesi içinde yeni araştırmalara dönmüş oluyordu. Bunların ilki Yalova hakkında oldu¹⁹. Bu yıllarda Atatürk Yalova ve şifalı sıcak suları ile ilgileniyor ve sık sık bu tarihi kaplıcaya gidiyordu. Burada kaplıca binasında ve çevresinde eskiye ait duvar kalıntıları ve plâstik eserler vardı. Arif Müfid, 1936'da yürürlüğe giren soyadı kanunu ile aldığı soyadı ile Mansel, müze idaresi adına Yalova'da Park lokantasının arkasında kazı ve araştırmalar yaptı, bunları 1936'da türkçe ve almanca bir kitap halinde yayınladı²⁰. Ancak o sırada Yalova'da yapılan araştırmalarda elde edilen bilgiler ve malzemenin nedense hepsini bu kitapda kullanmadı. Böyle davranmağa niçin lüzum gördüğünü bilmiyoruz. Yalova'da 1935'de tesbit olunan malzemenin büyük bir kısmı, bir daha kimse bu konu üzerine eğilmediğinden, öylece kaldı.

Mansel, askerden döndükten sonra İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesinin Tarih bölümünde İlkçağ Tarihi üzerinde dersler vermekle de görevlendirilmişti. Zaten *Anahatları* eseri onu tarihe itmmişti. 1937'de *Tarih Semineri Dergisi*'nde Ege tarihinde muhaceretler hakkında büyük bir makale yayınladıktan başka²¹, 1937 yılında toplanan İkinci Türk Tarih Kongresinde Ege tarihinde Akalar meselesi ile ilgili uzunca bir bildiri sunmuştur²². Nihayet 1938'de Edebiyat Fakültesi yayımları arasında Mısır ve Ege Tarihi hakkında bir ders kitabı da yazarak bastırmıştı²³. Mansel bilhassa Ege tarihi ve göçler meselelerine büyük ilgi duyuyordu. Üyesi olduğu Türk Tarih Kurumu adına 1937 yılı başlarında Yunanistan'da incelemeler yapması uygun görülmüştü. *Türk Tari-*

18. *Kulturwanderungen und Kulturbeziehungen des IV und III. Jahrtausends v. Chr. im Lichte der Keramikforschung, IIème Congrès Int. d'Art et d'Archéol. Iranien - Mémoires* Moskova-Leningrad 1939, s. 119-126; türkçesi: *Preistorik boyalı keramik kültürleri*, «*Belleten*» I, sayı 3-4 (1937) s. 657-671.

19 Mansel önce çok kısa bir rehber yazmıştı, *Yalova kılavuzu* (Kültür Bakanlığı-Antikiteler ve Müzeler Direktörlüğü-Anıtları Koruma Kurulu Neşriyatı, 4) İstanbul 1936.

20 *Yalova ve Çevresi* (İstanbul Müzeleri neşriyatı, XIII) İstanbul 1936, türkçe ve almanca.

21 *Ege tarihinde büyük muhaceretler*, «*Tarih Semineri Dergisi*» I (1937) s. 51-99.

22 *Ege tarihinde Akalar meselesi*, (İkinci Türk Tarih Kongresi) İstanbul 1937; sonra aynı yazı bildiriler kitabında da yayınlanmıştır: *II. Türk Tarih Kongresi (1937)-Kongrenin çalışmaları, Kongreye sunulan tebliğler*, İstanbul 1943, s. 181-211.

23 *Mısır ve Ege tarihi notları*, (İstanbul Üniv. Edebiyat Fak. Yayınları: Nr. 70) İstanbul 1938.

hinin Ana Hatları kitabının Ege medeniyeti bölümüne malzeme toplamak üzere yapılan bu inceleme gezisinde Kıbrıs'a da uğraması önce tasarlanmışken sonra burası programdan çıkarılmıştır. Mansel, 1937 şubatı ve martında Yunanistan'da dolaşmış ve Ege-Yunan tarihi hakkındaki yayınlarında kullandığı malzemeyi toplamak imkânını elde etmiştir. Mansel'in tarih ile ilgilenmesi daha bir süre devam etmiş, 1942'de liseler için bir İlkçağ tarihi yayınlamış²⁴, bunu 1945'de Eski Doğu ve Ege Tarihinin Ana Hatları hakkındaki kitabı²⁵ ile 1944 yılı ağustosunda İstanbul Üniversitesi'nin Van'da düzenlediği konferanslar haftasında verdiği ve sonraları 26 sahifelik bir makale halinde basılan *Urartu Tarihi* başlıklı konuşması takip etmiştir²⁶. Öyle sanıyoruz ki bu, Urartu medeniyeti hakkında türkçe ilk yayındır. Mansel'in tarihçi olarak en büyük eseri *Ege ve Yunan Tarihi* olmuştur. Türk Tarih Kurumu, yayınlarının XIII. serisini *Dünya Tarihi* başlığı altında büyük bir külliyata ayırmıştı. Bu dizi içinde 1947'de basılan kitabın 1963'de ikinci, 1971'de üçüncü baskıları yapıldı²⁷. Her baskıda sahife sayısı arttığına göre bu, gelişen bir eser olmuştur. *Ege ve Yunan Tarihi* kuru bir siyasi tarih kitabı değildi. Mansel onu bir kültür ve sanat tarihi özeti olarak da birşeyler vermesine uğraşmış ve iyi seçilmiş resimlerin yardımıyla Ege ve Yunan medeniyetlerinin sanat ve arkeolojisini de okuyucuya tanıtan bir el kitabı meydana getirmişti. Böylece *Ege ve Yunan Tarihi* her arkeoloji ve sanat tarihi öğrencisi için vazgeçilmez bir yardımcı kitap mahiyeti almıştı. Mansel bundan sonra tarih üzerinde başka eser vermeğe gayret etmedi. Sadece *Ege ve Yunan Tarihi*'nin yeni baskılarını hazırlamış, bunlara bilhassa yeni görüşleri katmış, sanat tarihi bölümlerini tamamlamıştır.

Mansel'in tarihçiliği tanınmış Rus bizantinisti A.A. Vasiliev (1867-1953)'in fransızcası *Histoire de l'Empire byzantin* başlığı ile 1932'de Paris'de basılan kitabının ilk cildinin tercümesi ile devam etti. Millî Eğitim Bakanlığı, Üniversitenin çeşitli Fakülte ve dallarında okuyan öğrencilere yardımcı olmak üzere bazı ana eserleri Türk diline kazandırmak istemişti. Tarihçiler için de, o yıllarda bulunabilen ve en iyi Bizans tarihi olarak kabul olunan Vasiliev'in eseri seçilmişti. Bu iki ciltlik kitabın bir cildinin çevrilmesi ile Doçent Arif Müfid Mansel, ikinci cildinin çevrilmesi ile de Doçent Cavid Baysun (1899-1968) görevlendirilmişlerdi. Birinci cildin tercümesi yapılan ve 1943 yılında baskısı tamamlanarak satışa çıkan bu önemli kitabın ne yazık ki ikinci cildi bir türlü bitirilmedi, dolayısıyla de kitap güdük ve noksan kaldı. Mansel'in türkçeye çevirdiği *Bizans Tarihi*, İkinci Dünya Savaşının sıkıntıları içinde basıldığından

24 *İlk Çağ Tarihi* (Lise sınıf I). İstanbul 1942.

25 *Eski Doğu ve Ege tarihinin ana hatları* (İstanbul Üniv. Edebiyat Fak. yayınları, nr. 266) İstanbul 1945.

26 *Urartu tarihi ve medeniyeti, Van Üniversite haftası* (İstanbul Üniv. yayınları: no. 241) İstanbul 1945, s. 113-139.

27 *Ege ve Yunan tarihi* (Türk Tarih Kurumu yayınları, XIII. seri) Ankara 1947 (XXI-578 sahife); ikinci baskı, Ankara 1963 (XXVI+616 sahife); üçüncü baskı, Ankara 1971 (XXIV+707 sahife).

kâğıt ve resimleri bakımından iyinin çok aşağısında olmasına rağmen büyük bir fayda sağlamış ve iki bin nüsha olan baskısı tamamen tükenmiştir²⁸.

Atatürk'ün son yılları, 1936-1938'de arkeoloji araştırmalarının çok büyük bir önem kazandığı bir devre idi. Bu çeşit araştırmalar, kazılar halinde İç Anadolu'da sürdürülürken Trakya da dikkatleri çekmiş ve ön plânda gelen bir yer olmuştu. Trakya çalışmaları için İstanbul Arkeoloji Müzeleri müdür muavini ve Edebiyat Fakültesi öğretim üyesi Mansel görevlendirilmişti. Onun denilebilir ki esas arkeoloğluk mesleği tam manası ile Trakya topraklarında başladı. Kendisine 1936 yılında Edebiyat Fakültesinde Prof. Dr. H. Bossert (1889-1961) başkanlığında yeniden kurulan Arkeoloji Kürsüsünde görev verilmiş ve aynı yıl, Türk Tarih Kurumu tarafından Trakya Kazıları Başkanlığına atanmıştı. Mansel Türk Trakyasında, Alpullu, Hasköy, Lüleburgaz, Vize, Kırklareli tümülüslerinde kazılar yaptı ve pek çok yeni bilgiler, değerli buluntular elde etti. 1937 yılında *La Turquie Kemaliste* dergisinin İkinci Türk Tarih Kongresi için basılan özel sayısındaki on sahifelik güzel resimlerle süslü makalesinde ilk çalışmaları tanıtmıştı²⁹. Arkeoloji araştırmalarına büyük ilgi duyan E. Gı. Kâzım Dirik başkanlığında kurulan *Edirne Eski Eserleri Sevenler Kurumu*'nun yayın dizisi içinde 1938'de basılan küçük, resimli kitabı ise sadece geniş okuyucu kitlesine Trakya'yı tanıtan bir *vulgarisation* eseri idi³⁰. Adı çok genel olmakla beraber Trakya'nın sadece Eskiçağı ile İlkçağını bir özet halinde tanıtan bu kitapta nedense Ortaçağ ile Türk devri üzerinde hiç durulmamıştır. Halbuki bu konulara da bir kaç sahife ayrılmış olsa, daha faydalı bir Trakya kitabı elde edilmiş olacaktı. Fakat en garip olan husus şudur ki, bu küçük eser çıktıktan sonra bir dergide, bu konular üzerindeki ihtisasının derecesi oldukça karanlık olan bir şahıs tarafından çirkin ifadeli bir tenkit yayınlanmıştır³¹. Mansel'in Trakya çalışmalarına dair esas ilmi yayınları 1939'dan itibaren çıkmaya baş-

28 *Bizans İmparatorluğu Tarihi*, I, Ankara 1943. Bir tanıtma ve tahlil yazısı olarak bkz. Akdes Nimet Kurat, «A.Ü. Dil ve Tarih-Coğrafya Fak. Dergisi» II, sayı 4 (1944) s. 645-647.

29 *Les fouilles de 1936-1937 en Thrace*, «*La Turquie Kemaliste*» nr. 21-22 (1937) s. 36-46.

30 *Trakya'nın kültür ve tarihi* (Edirne Eski Eserleri Sevenler Kurumu yayını, nr. 5) İstanbul 1938.

31 Rıza Çavdarlı, *Trakya kültür ve tarihi kitabı münasebetiyle Bay Arif Müfid Mansel'in eseri*, «*Servetifünun - Uyanış*» yıl 49, cilt 86/22, no. 2236/551 (29 haziran 1939) s. 85 ve 92; no 2238/553 (13 temmuz) s. 126; no 2239/554 (20 temmuz) s. 143-144. Bu yazarın aynı dergide pek çok yazıları vardır. Ayrıca, *Türklerde atın ehemmiyeti ve Tarihi* (İst. 1936), *Eski Türklerde şarap* (İst. 1937); *İlk Türkler* (İst. 1938), *Tarihte Yahudiler ve düşmanlık sebepleri* (İst. 1939) gibi tarih konuları üzerinde risaleler, bazı çocuk hikâyeleri, Ali İhsan Paşa, Peyami Safa aleyhine polemik broşürleri, Fahişeler ve Landru hakkında ufak kitaplar yayınlamıştır.

lamıştı³². *Doğu Trakya'da Mezar Tepeleri Tumulus Araştırmaları* adlı yazısı *Bulgar Arkeoloji Enstitüsü Dergisi*'nde basılmış³³ ve kendisine Bulgar İlimler Akademisi'nin muhabir üyeliği verilmişti. 1940'da *Belleten*'de³⁴ ve 1941'de *Archaeologischer Anzeiger*'de basılan yazılarında Trakya tumulus'lerinde yapılan kazıları³⁵ ve bunlarda elde edilen buluntuları tanıyordu³⁶. Mansel'in Trakya ile ilgili bir başka çalışma sahası Bizans Arkeolojisi ile bağlantılıdır. 1940 yılından itibaren İstanbul dışında Küçük Çekmece yakınında bir tepedeki kalıntıların İstanbul müzelerince sistemli bir kazı ile ortaya çıkarılmasına girişilmiş ve neticede burada Bizans devrinin Region sarayının izleri bulunmuştur. Bu kazı müze müdürü Aziz Ogan ile birlikte yürütülmüş ve gerek Ogan, gerek Mansel bu buluntular hakkında beraber veya ayrı bir kaç kazı raporu yayınlamışlardır³⁷. Bu kazıda elde edilen plânların işin sonunda toplu bir cilt halinde ve bir değerlendirme yapılarak tanıtılmayışı ilmi bakımdan bir kayıptır. Çünkü günden güne artan nüfus yoğunluğu bugün bu harabelerin de kaybolmasına sebep olmuştur. Mansel bir daha Trakya çalışmalarına çok yıl sonra dönmüş ve Edirne Fethinin Altıyüzcü Yıldönümü için Türk Tarih Kurumu tarafından 1965'de yayınlanan anma kitabına bir derleme mahiyetinde olan *İlkçağda Edirne* başlıklı bir makale ile katılmıştır³⁸. Mansel'in arkeolog olarak çalışmalarının ilk safhası Trakya üzerinedir. İkinci safhası ise Güney Anadolu'da Antalya bölgesi olacaktır. Mansel Trakya'daki çalışmalarını dolayısıyla eski mezar yapılarına büyük bir ilgi duyuyordu. Bu onu başka bir gurup mezar anıtına yaklaştırmıştı ki, bunlar da kubbeli mezarlardır.

Mansel'in *Trakya kubbeli mezarları ve Sahte Kubbe Problemi* hakkındaki türkçe ve almanca eseri bu çalışma sonunda doğdu. Bu metodlu ve güzel tasnifli bir sentezdi. Trakya ve Anadolu'daki örnekleri veriyor, bunların tipolojisini ortaya koyuyor, teknikleri inceliyordu. Bu arada sahte kubbe ve kemer

32 *Alpulu Prehistorik İceramikleri, XVIII. Beynelmüel Antropoloji ve Prehistorik Arkeoloji Kongresi (1939) - Tebliğler Kitabı I*, Ankara 1939, s. 162-163, fransızcası II, s. 145-146.

33 *Grabhügel-forschung in Ostthrakien* «İzvestija (=Bulletin) de l'Institut Archéologique Bulgare» XIII (1939) s. 154-189.

34 *Trakya Hafriyatı*, «Belleten» IV, sayı 13 (1940) s. 89-139, türkçe ve fransızca.

35 *Grabhügel-forschung im östlichen Thrakien*, «Arch. Anzeiger» (1941) s. 119-188.

36 *Vize'de bulunan maskeli miğfer*, «Belleten» VIII, sayı 30 (1944) s. 165-189.

37 *Rhegion - Küçük Çekmece hafriyatı 1940/41 - çalışmalarına dair ilk rapor*, «Belleten» VI, sayı 21-22 (1942) s. 1-36, türkçe ve fransızca; *Les fouilles de Rhégion près d'Istanbul, Actes du VIe Congrès Int. des Etudes Byzantines (1948)* Paris 1951, I, s. 255-260.

38 *İlkçağda Edirne, Edirne'nin 600 üncü Fetih yıldönümü Armağan Kitabı*, Ankara 1965, s. 21-37.

teknığının yayılmasını araştırırken yakın çağın Anadolu ve İç Asya mimarilerindeki uygulamaları da gözden kaçırmıyordu. Bu geniş çerçeveli arkeolojisanat tarihi sentezini Mansel 1943'de Türk Tarih Kurumu yayınları arasında bastırmıştı³⁹. Bu aynı zamanda onun habilitasyon yani doçentlik tezi olmuştur. Mansel, 1935 kış sömestrinden beri Tarih ve 1936'dan beri de Arkeoloji kürsülerinde *doçent* olarak ders veriyordu. Fakat gerekli formalitelerin yerine getirilmesi için bir tezin verilmesi ve bunun olumlu rapor alınması gerekiyordu. Doçentlik tezi hakkında Prof. Dr. E. Bosch (1899-1955) 6 ocak 1943'de olumlu raporunu vermiş, Mansel 9 şubat 1943'de *Kollokyom* safhasını başarmış, 10 şubat 1943'de Fakülte Profesörler Kurulundan geçerek doçentliği 12 şubat 1943'de Fakültece, 23 mart 1943'de de 4102/21-884 sayılı yazı ile Millî Eğitim Bakanlığınca onaylanmıştır. Bir yıl sonra ise profesörlüğe yükseltilmesi bahis konusu oluyordu.

Arkeoloji bölümü başkanı Prof. Dr. H.T. Bossert 20 aralık 1943 tarihli Edebiyat Fakültesi Dekanlığına hitaben yazdığı yazı ile Mansel'in profesörlüğünü teklif ediyordu : Bossert, «*Kendisinin daha yaşlı bir meslekdaşı olmaklığım dolayısıyla, bir âlim ve aynı zamanda bir üniversite hocası olan Mansel'in profesörlüğe terfii teklifini yapmakla büyük bir şeref duyduğumu itiraf ederim*» diye yazmıştı. Jüri üyesi Prof. St. Runciman ise raporunda : «*Dr. Arif Müfit Mansel'i itimada şayan bir ilim bilgisi olan büyük bir âlim telâkki ettiğimi söyleyebilirim*» diyordu. Prof. Dr. E. Bosch'un 13 ocak 1944 tarihli yazısında da şu cümleler ile karşılıklı : «*İşte, Arif Müfit beyin ümî şahsiyeti hakkında edindiğim bu tam bilgilere dayanarak onun, Klâsik Arkeoloji Profesörlüğüne tayininin yalnız kendisinin başardığı işlerin tabii bir neticesi olarak değil, aynı zamanda Fakültenin menfaati icabı olacağı kanaatindeyim, çünkü keskin zekâsı, akilâne fikirleri, verimli sentezler yapabilme kabiliyeti, geniş ve mükemmel olan malûmatı onu Türk ilminin kendisinden daha pek çok mühim şeyler beklediği bir ilim adamı vaziyetine sokmaktadır.*» Prof. Dr. E. Diez (1878-1961), Prof. St. Runciman, Prof. E. Bosch, Prof. H. Bossert ve Prof. Hamid Ongunsu (1885-1967)'nin müşterek raporları ise 28 ocak 1944 tarihli olarak verilmişti. Aynı gün Profesörler kurulunda profesörlüğü oybirliği ile geçmiş, 28 Şubat 1944 tarih ve 4102/21 - 723 sayı ile Millî Eğitim Bakanlığından onaylanan profesörlük 23 mart 1944 tarihli ve 1279 sayılı bir yazı ile Dekan Prof. Hamid Ongunsu tarafından resmen aday'a şu cümle ile bildiriliyordu : «*Fakültemizde uzun zamandanberi başarılı çalışmalarda bulunduğundan sonra pek haklı olarak kazandığımız bu yüksek ilim payesi dolayısıyla candan tebriklerimi sunarken, Türk gençliğinin yetişmesinde bundan sonra da yeni başarılar elde edeceğinizden emin bulunduğumu da saygularım ile arz ederim.*» Böylece İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Profesörü olan Mansel bir taraftan da müze müdür muavinliği görevini sürdürüyordu. Bu durum 1946'da sayılı Üniversiteler Kanununun onaylanmasına kadar sürdü.

³⁹ *Trakya-Kırklareli kubbeli mezarları ve sahte kubbe ve kemer problemi* (Türk Tarih Kurumu yayını, VI. seri no. 2) Ankara 1943, türkçe ve almanca.

Mansel, 20 haziran 1946 tarihli yazı ile Üniversite kadrosuna geçmeği tercih ediyor ve 26.6.1946 tarihli bir yazı ile müzedeki görevinden ayrılıyordu. Böylece 17 yıllık bir hizmetten sonra müzeden ayrılan Mansel 1975'e kadar Üniversite kadrosunda çalışacak, bu arada 26 haziran 1954'den itibaren iki yıl Fakülte Dekanlığı yapacak ve 18 haziran 1958'de ordinaryüslüğü onaylanacaktır. Müze görevlisi olarak «İstanbul Eski Eserleri Koruma Encümeni» üyesi bulunan Mansel'e, 24 ağustos 1946 tarihli bir yazı gönderen Encümen üyeleri oy birliği ile aldıkları bir kararı bildiriyorlardı : Müşavir üye olarak Encümende kalması kendisinden isteniyordu :

«Uzun seneler müzemizde müdür muaviniği sıfatıyla mesbuk hizmetiniz Üniversitedeki profesörlük ödevini tercih buyurmaları dolayısıyla şeklen sona ermiş bulunmaktadır. Sizin malûm ve müsellem olan yüksek dirayet ve bilginiz ve mütehallik oldukları haslet ve meziyetler Arkeoloji Müzesine daima takdîr ve iftihar ile yâd ve tezkâr olunacaktır.

Encümen üyeleri sizin ayrılmamızdan büyük bir boşluk duydukları için son toplantıların birinde müşavir aza olarak devamları karar altına alınmış ve teklif Yüksek Bakanlık Makamınca kabul ve tasvip buyurularak keyfiyet 7/9/1946 tarih ve 403/1580 sayılı yazı ile tebliğ buyurulmuştur. Keyfiyeti bildirir ve sizi mutad toplantı gün ve saatlerinde aramızda görmekten mütehasül memnuniyetin büyük olacağına itimad etmenizi reca ile bilvesile sevgi ve saygılarımı arzeylerim».

Prof. Dr. Arif Müfid Mansel Üniversite öğretim üyesi olarak kendisine ikinci arkeolojik inceleme bölgesi olarak Güney Anadolu'yu seçmişti. Daha 1943'de Silifke hakkında çok ufak bir *vulgarisation* broşürü yayımlayan Mansel⁴⁰, aynı yılın yaz tatilinde Antalya ve çevresinde eski Pamphylia ve Pisidia bölgesinde bir inceleme gezisi yaparak, vaktiyle Avusturyalı Graf Lanckoronski'nin buradaki İlkçağ şehirlerinde ilim adamlarına yaptırttığı ve yayınlattığı araştırmamın o gün için geçerliliğini tesbite çalışmıştı. *Belleten*'de basılan bu resimli yazısında, Termessos, Perge, Sillyon, Side ve Aspendos gibi şehirlerin 1943'deki durumlarını gözden geçirerek bunlar içinde ilk kazılar için en elverişli yer olarak Side'yi teklif ediyordu⁴¹. Müzeler Genel Müdürlüğü, Türk Tarih Kurumu ve İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesinden sağlanan ödenekler ile ilk araştırmalar 1946'da Perge nekropolünde yapılarak elde edilen neticeler 1947'de yayınlandı⁴². Bunu 1947'den itibaren Side kazıları takip etti. Mansel Side ve Perge'ye ömrünün en verimli yıllarını verdi. Bu kazılara katılan dostları, çalışma arkadaşları, asistanları ve öğrencileri bilhassa ilk yıllarında kar-

40 *Silifke kılavuzu* (Maarif Vekilliği-Antikitetler ve Müzeler Direktörlüğü Anıtları Koruma Kurulu, seri I, sayı 8) İstanbul 1943.

41 *Antalya bölgesinde (Pamfilya) 1943 yılı sonbaharında yapılan arkeoloji gezisine dair kısa rapor*, «*Belleten*» IX, sayı 33 (1945) s. 135-145.

42 (Aşkıdıl Akarca ile), *Perge'de Kazı ve Araştırmalar* (T.T.K. yayımları V. seri, no. 8) Ankara 1949, türkçe ve ingilizce.

sılaşılan bugün belki inanılması güç olan zorluklara rağmen o günlerin yorucu, sıkıntılı, mahrumiyetler ile dolu olan fakat Hoca'nın neşesi, arkadaşça ve dostça davranışları ile renklenmiş anılarını, tatlı birer hatıra olarak ebediyen kalplerinde yaşatacaklardır⁴³. Her yıl Side'de Eylül ve Ekim aylarında bir buçuk - iki ay kadar çalışılıyor, kazıların buluntuları kısa raporlarda veya 1951'den itibaren basılmağa başlanan büyük ilmi raporlarda tanıtılıyordu. Bugün eğer güney kıyılarıda önemli ve büyük bir turistik merkez olma yolunda bulunan bir Side varsa, bunda Prof. Mansel'in büyük payı inkâr edilemez⁴⁴. Bu kazı ve araştırmalarda Bayan Aşkîdil Akarca, Jale İnan, Sabahat Atlan ile Bosch, Bean, Verzone gibi yabancılar ve Adnan Pekman, mimar Lemi Meray, Mübin Beken sonraları desinatör Akif Dâi, fotoğraf uzmanı Aziz Albek ve pek çok öğrenci yardımcı olmuşlardı. Bu satırların yazarı da 1949'dan 1953'e kadar Side kazılarına Bizans sanatı uzmanı olarak katılmıştı. Mansel, Side ve Perge kazı ve incelemeleri hakkında kısa haber ve ilmi raporlardan başka tek eserler hakkında Tiyatro, Şehir kapısı, Surlar, Mezar anıtları v.s. yerli ve yabancı dergilerde haberler ve anma kitaplarında makaleler, ilmi kongrelerde bildiriler vermiş ve bunlar yayınlanmıştır. Son yıllarda artık Side'yi tamamen bırakmış, çalışmalarını Perge'ye kaydırmıştı. Ölümünden az önce ise, Side su yolları ile ilgileniyordu. Hatta İstanbul'da Türkiye Turing ve Otomobil Kurumu'nun düzenlediği yıllık konferanslar dizisi içinde 4 mart 1975 salı günü *Side su yolları* hakkında konuşmayı tasarlamıştı.

Mansel'in Side'deki kazıları başlarda bir dereceye kadar tesadüflere dayanan sondajlar, ufak araştırmalar şeklinde olmuş, fakat gitgide araştırmalar daha büyük maddî imkânlar sağlandığından gelişerek, belirli yerlerde büyük yapıların meydana çıkarılmasına dönüşmüştür. Böylece Side tiyatrosu, Büyük şehir kapısı, ana caddelerin kazıları, Büyük hamam ve Nymphaion ile Mezar

---

43 Side'deki çalışmalar sırasında buraya birçok yerli ve yabancı ilim adamı misafir olarak gelmişlerdi. Bunların arasında kotra ile Side'ye uğrayan ve burada iki gün misafir edilen bir İsveçlinin hatıralarının çok yıl sonra tesadüfen gözümüze çarpan almanca tercümesinde -kendisi bu kitabından bir tane göndermek nezaketini göstermemişti- Prof. Mansel'in sofrada şarap içmeyişi müslümanlığına bağlayan cümlesi rahmetli hocayı çok güldürmüştü. kşl. G. Schildt, *İkaros'hav*, Stockholm 1957; almancası, *Das Meer des Ikaros*, Wiesbaden 1959, s. 225 vd.

44 Side'yi Akdenizin büyük turistik merkezlerinden yapmak üzere büyük projelere girişildiğinde, buraya uzun yıllar emek veren Mansel'den bir defa fikrini sormak nezaketi gösterilmemişti. Ancak çok sonraları Anıtlar Yüksek Kurulunda ikamızın üzerine kendisinden bir rapor istenmişti.

anıtları gün ışığına çıkmıştır⁴⁵. Perge'de de ana cadde, Tiyatro, Nymphaion ve Mabedlerden bazı kalıntılar ortaya çıkarılmıştır⁴⁶.

Eldebiyat Fakültesinden sağlanan yardım ile Antalya'da kurulan bir araş-

45 Side ile ilgili başlıca ve önemli yayınları şunlardır :

A. Esas raporlar :

- (E. Bosch ve J. İnan ile) 1947 senesi Side kazılarına dair önrapor (T.T.K. yayını, V. seri, no. 3) Ankara 1951 (türkçe ve almanca).
- (G.E. Bean ve J. İnan ile) Side Agorası ve civarındaki binalar - 1948 kazılarına dair rapor (T.T.K. yayını, V. seri, no. 4) Ankara 1956 (türkçe ve almanca).

B. Makaleler :

- Side Nymphaeumu'nda bulunan İxion kabartması, «Anatolia» II (1957) s. 79-88 (türkçe ve almanca).
  - Ein Basaltkessel aus Side, «Anatolia» III (1958) s. 1-13.
  - Die Grabbauten von Side, «Arch. Anzeiger» (1959) süt. 364-402; türkçesi: Side'de iki Mezar Anıtı, «Belleten» XXVI, sayı 95 (1960) s. 403-415.
  - Side tiyatrosu, «Belleten» XXVI, sayı 101 (1962) s. 45-46.
  - Side Müzesi, «Türk. Turing ve Oto. K. Belleteni» sayı 250 (kasım 1962) s. 7-10.
  - Das Vespasianmonument in Side, Festschrift M. Wegner, Münster 1962, s. 38-41; türkçesi Side'deki Vespasianus Anıtı, «Belleten» XXVIII, sayı 110 (1964) s. 185-208.
  - Restauration und Umaenderungen des Theaters von Side in byzantinischer Zeit, Actes du XIIe Congrès Int. des Etudes Byzantines (1961), III Beograd 1964, s. 239-243.
  - Side'nin doğu şehir kapısında bulunan silâh kabartmaları, «Belleten» XXX, sayı 119 (1966) s. 351-375; almanca, Osttor und Waffenreliefs von Side, «Arch. Anzeiger» (1968) 239-279.
  - Bemerkungen über die Landmauer von Side, Mélanges offerts à K. Michalowski, Warszawa 1966, s. 541-551.
  - Side'nin doğu şehir kapısı 1966 kazısına dair önrapor, «Belleten» XXXII sayı 126 (1968) s. 127-138.
- 46 Yukarıda not 42'deki kitaptan ayrıca,
- Fouilles de Sidé et de Pergé, «Anadolu» II (1955) s. 58-62.
  - 1967 Perge kazılarına dair önrapor, «Türk Arkeoloji Dergisi» XVI, 1 (1967) s. 101-106.
  - Perge kazısı (1968), «Belleten» XXXIII, sayı 131 (1969) s. 394-396.
  - Perge'de yapılan kazılar ve araştırmalar, Atatürk Konferansları, IV (1971) s. 133-146.
  - Die Nymphaeen von Perge, «Istanbul Mitteilungen» XXV (1975) s. 367-372.

Not : Kısa haberler ve raporlar için bkz. not 1 deki bibliyografyalar.

tırma istasyonu bu çalışmaların merkezi olmuştur⁴⁷. Mansel'in yalnız veya yardımcıları ile bu bölgede eserleri hakkında yaptığı yayınların bir küçük kütüphane teşkil edecek kadar çokluğu onlardan burada geniş ölçüde bahsetmemize imkân vermemektedir. Bunların tam bir listesi Prof. Dr. Bahadır Alkım tarafından düzenlenen bibliyografyada bulunabilir. Mansel, yalnız Side hakkında bazı toplu genel yazılar ortaya koymağa heveslenmiş, fakat Perge için henüz böyle bir teşebbüse geçmemiştir. Son günlerinde Side ve Perge için çok etraflı ve onbeş yıllık çalışmaları içine alan bir rapor hazırlamağı düşünüyordu. Side için Almanca olarak 1963'de basılan ilmi *vulgarisation* kitabı, içinde bu şehrin tarihçesi ile eski eserleri hakkında o tarihe kadar bilinenlerin yeteri kadar özetlendiği çok güzel düzenlenmiş başarılı, zarif bir monografyadır⁴⁸. Sonraları 1967 de daha kısa olarak türkçe bir Side kılavuzu da yayınlayan⁴⁹ Mansel, bu ilkçağ şehrine dair ilmi toplu yayını *Pauly-Wissowa Realenzyklopaedie*'ye yazdığı uzun Side maddesinde ortaya koymuştur⁵⁰. Ölümünden az önce Türk Tarih Kurumu'na almanca Side kitabının daha genişletilmiş ve tamamlanmış 1947-1966 yılları arasında yapılan işleri özetleyen türkçe bir müsvedesini teslim etmiştir⁵¹. Baskıda olan bu kitabı görmesi kismet olmadı. Garip bir önsezi

47 Bu istasyonun kuruluşu hakkında kendisi ile yapılan bir röportaj için bkz. «Devir» dergisi, II, sayı 27 (26 şubat 1955) s. 18-23 (Şinasi Başeğmez).

Mansel, Antalya bölgesi hakkında genel olarak şu yayımları yapmıştır:
— *Turistik Antalya* (Basın-Yayın ve Turizm G. Md. neşriyatı) Ankara 1952, Attaleia, Perge, Sillyon, Aspendos, Side, Korakesion, Termessos, Selge bölümleri.

— *Bericht über Ausgrabungen und Untersuchungen in Pamphylien in Pamphylien in den Jahren 1946-1955*, «Arch. Anzeiger» (1956) süt. 34-120, türkçesi, *1946-1955 yıllarında Pamphyliya'da yapılan kazılar ve araştırmalar*, «Belleten» XXII, sayı 86 (1958) s. 211-240.

— *İlkçağda Antalya bölgesi, Antalya Üniversite Haftası* (1954), İstanbul 1957, s. 15-41.

— *Les derniers résultats archéologiques et épigraphiques des fouilles de Pergé et de Sidé*, *Acta Congressus Madrigiani - Actes du IIème Congrès Int. des Etudes Classiques* I, Copenhague 1958, s. 369-373.

— *Pamphyliya şehir surları ve kapıları, Atatürk Konferansları*, (1964) s. 215-234.

48 *Die Ruinen von Side*, Berlin 1963.

49 *Side Kılavuzu* (Millî Eğitim Bakanlığı Eski Eserler ve Müzeler Genel Müdürlüğü yay. Seri I, no. 21) Ankara 1967.

50 *Side, Realenzyklopaedie, Supplement X*, 1965, süt. 879-918; ayrıca daha kısa bir makalesi bir İtalyan Ansiklopedisinde de yer almıştır, *Side* mad. *Enciclopedia dell'Arte Antica, Classica e Orientale*, VII (1966) s. 279-282.

51 *Side - 1947-1966 yılları kazıları ve araştırmalarının sonuçları*, (Türk Tarih Kurumu yayını, V. dizi, sa. 33), basılmakta.

ile adeta bu eserini eline alamayacağını duymuş ve bu hissini Tarih Kurumu Genel Sekreteri Uluğ İğdemir'e ölümünden bir hafta önce yazdığı 10 ocak 1975 tarihli son mektubunda şu cümleler ile belirtmiştir: «*Bizim Side kitabından hiç ses seda yok. Harf, döküm vesaire çok iyi amma acaba kitabı görebilecekmiyim diye içimde bir kuruntu var. Vakca sıhhatim, ufak tefek arızalardan sarfmazar, fena değil, fakat malûm ya kalp rahatsızlıkları önceden haber vermeksizini ani hamleler şeklinde gelir.*»⁵² Mansel, Side hakkındaki büyük ana eserini yazmadan aramızdan ayrıldı. Bu eserin kolektif bir çalışma ile meydana getirilerek yayınlanması eminiz ki onun ruhunu şâd edecektir.

Prof. Mansel, bu kazılardan başka İlkçağın önemli Anadolu şehirleri hakkında da yabancı memleketlerde konferanslar vermişti. Bunlardan bir tanesi Bologna Üniversitesinin Ravenna'da her yıl düzenlediği kursların birinin yılığında yayımlandı⁵³. VII. Klasik Arkeoloji Kongresine sunduğu ve 1961'de basılan bir bildirisinde ise, kongre hazırlık komitesinin ricasını yerine getirerek, klasik arkeoloji sahasında Anadolu'daki en son buluntu ve araştırmaları ve bunların ortaya koydukları problemleri özetlemişti⁵⁴. Anadolu şehirlerine dair kısa pek çok maddeyi ise Almanya'da basılan *Der Kleine Pauly* ansiklopedisi için kaleme aldı⁵⁵. Ayrıca Roma'da yayınlanan *Fasti Archeologici* dergisine her yıl Türkiye'den arkeoloji haberleri, notları yazıyordu⁵⁶.

52 Uluğ İğdemir, *Mansel'in ardından*, «*Belleten*» XXXIX, sayı 154 (1975) s. 314.

53 *Villes mortes d'Asie Mineure Occidentale*, «*Corsi di Cultura sull'Arte Ravennate e Bizantina*» XIII (Ravenna 1965) s. 495-539.

54 *Die neuesten Funde und Forschungen in Kleinasien auf dem Gebite der klassischen Archaeologie und deren Probleme*, «*Atti del Settimo Congresso Int. di Archaeologia Classica (1958)*» Roma 1961, I, s. 293-308.

55 Bu ansiklopedide şu maddeleri yazmıştır: *Assos, Hadrianopolis, Halikarnassos, Hekatonnesos, Hellespontos, Herakleia, Hiera Kome, Iasos, İda (2), İdrias, İdyma, İkarisches Meer, İkonion, Prokonnesos*. İzmir hakkında bir yazısı ise başka bir ansiklopedide yayınlanmıştır, bkz. *Smirne* mad., *Enciclopedia dell'Arte Antica, Classica e Orientale*, VII (1966) s. 376-378.

56 *Fasti Archeologici*'deki notlarının tam listesi *not 1'deki* bibliyografyalarda vardır. Ayrıca Türkiye'deki arkeoloji araştırmalarına dair şu yazıları da çıkmıştır:

— *Les travaux d'archéologie classique sous la République*, «*Anadolu*» I (1951) s. 41-53.

— *Rapport sur les découvertes paléochrétiennes en Turquie de 1939 à 1954*, *Actes du Ve Congrès Int. d'Archéologie Chrétienne (1954)*, Citta del Vaticano 1957, s. 173-176.

— *La Turchia Archeologica*, «*Collaborazione Mediterranea*» III, sayı 2-3 (Palermo 1958), s. 53-55 ve 106-107. (fransızcası).

Prof. Mansel'in Trakya ve Antalya bölgesi dışında bazı münferit eserler ile de ilgilendiği görülür. Ancak bunlar sayıca pek azdır. Bunların birleştirici bir tarafları hep mezar anıtları ile ilgili oluşlarıdır. Nitekim kubbeli mezarlar ile yakın bağlantısı dolayısıyla Müdanya'da bulunan bir mezar odası⁵⁷, Konya'da bulunarak oradaki müzeye konulan değişik tipteki kitabeli bir lâhit⁵⁸, İstanbul'da Kasımpaşa'da, Tersane'de bulunarak müzeye getirilen başka bir lâhit⁵⁹ ve nihayet Gebze yakınında olduğu söylenen Hannibal'ın mezarı hakkında⁶⁰ türkçe ve yabancı dillerde güzel makaleler yayınlamıştır. Gebze'nin 30 km. uzağında Kurtçalı veya Kutluca adlı köyde 1968'de yapılan bir kazı ile meydana çıkarılan M.Ö. IV. yüzyıla ait bir mezarın ise yapısı bakımından, Doğu Trakya ve Bulgaristan kubbeli mezarları ile bağlantılı oluşu, Mansel'i bir daha Trakya ile ilgilenmeğe zorlamış ve bu makalenin sonuna bu hususda güzel bir liste eklemiştir⁶¹. Bunlar dışındaki bir araştırması ise İstanbul'da Atmeydanı olan eski Hipodrom'da, vaktiyle Delphi'den getirilen Yılanlı Direk hakkında (1970) olan etraflı yazısıdır⁶².

Prof. Mansel'in bibliyografya yazılarına gelince önce Halkevleri Dergisi *Ülkü*'de sonraları *Belleten*'de sayıları otuzu bulan kitap tahlil ve tenkitleri de yayınlamıştır. Bunlarda konuya geniş vukufu, incelenen kitabı tam bir hakimiyetle kavraması, tenkitlerinin çok yumuşak, nazik bir dille yapılması dikkati çeker. Onun son bibliyografya yazılarından biri olan, Th. Wiegand'ın mektuplarına dair kitap hakkındaki satırları bu hususda iyi bir örnektir. Mektuplardaki bazı sevimsiz sözleri, Mansel şu cümleler ile tenkit etmiştir: «*Bazı mektuplarda bizler için pek hoş olmayan bazı pasajlar da bulunmaktadır. Fakat mektupların imparatorluğun temellerinden sarsılmağa başladığı bir zamana rasladığı ve bunların bir zamanlar yayınlanacağı düşünülmeksizin kaleme alın-*

57 *Mudanya Mezar binası*, «*Belleten*» X, sayı 37 (1946) s. 1-12; almanca-sı, *Das Grabmal von Mudanya (Bithynien)*, «*Atti del I. Congresso Int. di Preistoria e Protoistoria Mediterranea* (1950), Firenze 1952, s. 472-478.

58 *Konya'da bulunan yeni bir lâhid* «*Belleten*» XVIII, sayı 71 (1954) s. 511-518 türkçe ve almanca.

59 *İstanbul tersanesinde bulunan bir lâhit....*, «*Belleten*» XXI, sayı 83 (1957) s. 395-427, türkçe ve almanca.

60 *Hannibal'ın mezarı*, «*Belleten*» XXXII, sayı 123 (1968) s. 527-551; almanca-sı, *Zur Lage des Hannibalgrabes*, «*Archäologischer Anzeiger*» (1972-73) s. 257-275.

61 *Gebze yöresinde Kutluca kubbeli mezarı ve onun Trakya kubbeli mezarları arasında aldığı yer*, «*Belleten*» XXXVII, sayı 146 (1973) 143-158.

62 *İstanbul'daki «Burmali Sütun», Bugüne kadar yapılar araştırmalarına toplu bir bakış*, «*Belleten*» XXXIV, sayı 134 (1970) s. 189-209.

dağı göz önünde bulundurulacak olursa, bu pasajları bir dereceye kadar mazur görmek gerekir»⁶³.

Prof. Mansel'in nekroloji yazıları pek çok değildir. Yakın dostlarından Dr. M. Schede, Prof. Dr. E. Bosch, Dr. H. Schlaeger, Ragıp Devres hakkında nekroloji yazıları yayınladığı gibi Aziz Ogan ve Osman Hamdi ile Halil Edhem Beyler hakkında da bazı anma yazıları meydana getirmiştir⁶⁴. Bunlardan bilhassa son ikisi, Osman Hamdi ve Halil Edhem Beyler hakkında olanları aynı zamanda İstanbul Müzeleri ve Türk Müzecilik Tarihi'ne dair notlar ve resimlere sahip önemli yazılardır. Fakat Prof. Mansel'in Türk bilimine yaptığı en büyük hizmetlerden biri, 1948'de Türk Tarih Kurumu tarafından yayınlanan *Türkiye'nin Arkeoloji ve Tarihi Coğrafyası Bibliyografyası*'dır⁶⁵. Her dilde 1940 yılına kadar yayınlanan kitap ve yazıların adlarını sistematik surette derleyen bu bibliyografyanın, eksiksiz ve hatasız olduğu söylenemez. Fakat bu, bütün bibliyografyalar için kaçınılmaz bir durumdur. Bilhassa yurdumuzdaki kütüphaneler tam bir bibliyografya yapma imkânlarını sağlamaktan çok uzaktır. Ne olursa olsun Mansel'in bu bibliyografyası Türkiye eski eserleri ve yerleşme yerleri tarihi üzerinde çalışanlara çok büyük ölçüde yardımcı olabilen bir el kitabıdır. Bu bakımdan onun faydalı oluşu inkâr edilmez. Müzede müdür muavini olduğu sırada, oradaki odasında bir kaç fiş kutusu içinde sessiz sedasız doğan ve Türkiye arkeolojisi üzerinde çalışanlara büyük hizmetlerde bulunan bu eserini Mansel, sürdürmeği ve onar yıl aralıklarla devam ettirmeği tasarlamıştı. Fakat hareketli hayatı, başka konulara geçen çalışmaları ve nihayet 1960'dan itibaren aralıklar ile sürüp giden rahatsızlıklar masabaşı mesaisi gerektiren bu işi kesintiye uğrattı. Kanaatimizce onun hatırasına yapılabilecek en iyi saygı işareti, zaten mevcudu bitmiş olan ilk bibliyografyayı gerekli düzelme ve ta-

63 Bu tahlil yazılarının tam bir listesi toplu olarak *not 1'deki* bibliyografyalarda bulunabilir.

64 — *Halil Edhem Eldem*, «Ülkü» sayı 71 (1939) s. 383-386.

— *Halil Edhem Eldem ve Sard eserleri*, *Halil Edhem Hatıra kitabı*, Ankara 1948, II, s. 1-12.

— *Halil Edhem ve İstanbul Müzeleri*, aynı yerde, s. 13-26.

— *Martin Schede, 1888-1947*, «*Belleten*» XVI, sayı 63 (1952) s. 407-418.

— *Clemens Emin Bosch, 1899-1955*, «*Belleten*» XX, sayı 78 (1956) s. 295-303.

— *Aziz Ogan, 1888-1956*, «*Belleten*» XVII, sayı 85 (1958) 117-135.

— *Osman Hamdi Bey - Ölümünün 50. Yıldönümü vesilesiyle*, «*Belleten*» XXIV, sayı 94 (1960) s. 291-301.

— *Ragıp Devres*, «*Belleten*» XXX, sayı 117 (1966) s. 157-162.

— *Dr. Ing. Helmut Schläger, 1924-1969*, «*Belleten*» XXXIV, sayı 133 (1970) s. 171-175.

65 *Türkiye'nin Arkeoloji, Epigrafi ve Tarihi Coğrafyası İçin Bibliyografya*, (Türk Tarih Kurumu yayını, XII. seri, no. 1) Ankara 1948.

mamlamalar ile yeniden bastıktan sonra, ikinci cilt olarak 1940 - 1970 arasındaki yayınları derlemektir.

Mansel yetişmesi bakımından Klasik arkeoloji sahasında uzman olduğuna ve uzun yıllar bu sahanın içinde gerek müze elemanı, gerek kürsü başkanı, gerek kazı idarecisi olarak bulunmasına rağmen nedense beklenen bir genel *İlkçağ Sanatı Tarihi* kitabı yazmağa heveslenmedi. Belki bunu son yıllarında çok zengin kütüphanesine kapanıp emekliliğinin vakit geçirme konusu olarak işlemeği tasarlıyordu. Bu konu üzerinde yazılmış eski ve yeni, her türlü ve hatta en erişilmesi zor ve pahalı olan yayınlar bile özel kütüphanesinde itina ile toplanmış, yurt içi ve yurt dışı gezilerinde eserleri bizzat görmüş ve nihayet ders notları çok muntazam olarak kendisi tarafından yazılmıştı⁶⁶. Bu sahada meydana getirdiği ufak bir deneme ilk baskısını 1959'da Liseler için Prof. Dr. Oktay Aslanapa ile birlikte imzaladıkları *Sanat Tarihi* kitabının birinci cildinin ortaçağa kadar olan baş bölümleridir⁶⁷. Beklenen ana eserini vermeden ebediyete göçmesi gerçekten Türk ilmi için büyük bir kayıp olmuştur.

Prof. Mansel, Müzeler, İstanbul Üniversitesi ve Türk Tarihi Kurumu adına yerli ve yabancı pek çok Uluslararası kongreye katılarak bunlarda almanca veya fransızca bildiriler sunmuş⁶⁸, Avrupa ve Amerika Üniversitelerinde dersler, konferanslar vermişti⁶⁹. Bu arada 26 temmuz 1951'den rahatsızlığı sebebi

66 Derslerinde büyük boy kâğıtların sadece yarısına yazılmış notlarını kürsü üzerine koyar, fakat dörde katlanmış olarak celinden çıkardı-ğı bu kâğıtlara bakmaksızın dersini verirdi (1945-1947'deki müşahe-demiz).

67 *Sanat Tarihi*, Lise II, İstanbul 1959, s. 7-91; yeni baskısı, 1975, s. 7-94.

68 Katıldığı yabancı memleketlerdeki başlıca kongrelerin bildiğimiz ka-darı ile bir listesi şöylece düzenlenebilir :

Leningrad	— İran Arkeolojisi ve Sanatı	1935
Atina	— Arkeoloji Kongresi	1938
Berlin	— VI. Arkeoloji Kongresi	1939
Atina	— Arkeoloji Enst. 100 Yıldönümü	1947
Paris	— VII. Bizans Tetkikleri	1948
?	— Akdeniz Prehist. ve Protohistoria	1950
Kopenhag	— II. Klâsik Etüdler	1954
Palermo	— Arkeoloji Kazıları Rejimi Topl.	1956
Roma	— XII. Klâsik Arkeoloji	1958
Münih	— IX. Bizans Tetkikleri	1958
Ohri	— X. Bizans Tetkikleri	1961
Paris	— XIII. Klâsik Arkeoloji	1963
Sofia	— I. Trakoloji Kongresi	1972

69 Berlin, Freiburg, Heidelberg Üniversitelerinde konferanslar (1953), Ro-ma Üniversitesinde üç konferans (1954), Berlin Arkeoloji Enstitüsünün Winckelmann gününde ve Hollanda'da konferanslar (1958), Chicago Üniversitesinde dersler (1960), Berlin Üniversitesinde konferans (1966), Roma Alman Arkeoloji Enstitüsünde konferans (1968).

ile istifa ederek ayrıldığı 1961 tarihine kadar Gayrimenkul Eski Eserler ve Anıtlar Yüksek Kurulunda üye olarak bulunmuş, 1954 -1956 yılları arasında kurulun başkanlığına da seçilmişti. Federal Alman Cumhuriyeti tarafından kendisine 1959'da bir nişan. (*Verdienstkreuz*) verildikten başka, Bulgar İlimler Akademisi'ne fahri, Alman Arkeoloji Enstitüleri ve Avusturya Arkeoloji Enstitüsüne de aslı üye seçilmişti. Nihayet Türk Tarihi Kurumu onun için büyük bir Armağan kitabı hazırlamağa girişmiş ve yerli - yabancı pek çok meslekdaşı ile eski öğrencisinin yazılarından meydana gelen bu kitabın tamamlandığını görebilmiştir⁷⁰.

Mansel'in öğrencisi olup, onunla gezi, kazılarda bulunup, beraber uzun seyahatler yapıp, aynı kurul ve komisyonlarda çalışıp ve uzun yıllar sıkı dostluk bağlarına malik olunca, onun hakkında çok, pek çok hatıralara sahip olunacağı açıktır. Ancak biz burada hocamız için hissi bir yazı meydana getirmek düşüncesinde olmadığımızdan bu konular üzerinde durmadık. Belki ileride başka bir fırsattan faydalanarak bu hatıralarımızı kağıda dökmemiz mümkün olur.

Prof. Mansel geniş kültürü ve engin bilgisi ile pek çok şey ile ilgilenirdi. Nitekim bir Klâsik arkeolog olmasına rağmen Prehistorya gibi Hititoloji, Bizans sanatı⁷¹ ve hatta Osmanlı devri Türk sanatı onu yakından ilgilendiriyordu. Bizansa dair çalışma ve yazıları olmasına karşılık Türk sanatı dâhnda bir şey vermemiştir. Fakat mesela *Tersane lâhdi* veya *Yılanlı direk* veya *Osman Hamdi Bey* ve *Halil Ethem Bey* hakkındaki yazılarında Osmanlı devri Türk kaynaklarını da gerektiğinde ihmal etmediği görülür. Eski Osmanlı devri yaşayışını Şişli'de Osmanbey'deki evinde⁷² veya Paşabahçe'deki yalısında aynen sürdüren Mansel'e bu bakımdan dostları tarafından *Kral* denirdi. Bu iki evinde her köşe eskinin hatıraları ile bezenmişti. Onun eski Türk eserlerine ne kadar bağlı olduğunu, Anıtlar Kurulu'ndaki beraber çalışmalarımızda şahit de olmuştuk. Eski güzelliklerin bozulması, kaybolmasını istemez ve bunları yaşatmak için çabalar. Hatta denilebilirki etrafındaki geniş kalabalığa rağmen, o eski eserler, eski hatıralar ve herşeyden fazla sevdiği kitapları arasında yalnız yaşadığı⁷³ ve öylece de 1960 yılı kasımında ilk belirtileri başlayan bir rahatsızlığın

70 *Mansel'e Armağan - Mélanges Mansel* (Türk Tarih Kurumu yayınları, Dizi VII-sa. 60) Ankara 1974, 2 cilt metin, 1 cilt levhalar.

71 Mansel 1955 yılı eylül ayında İstanbul'da toplanan X. Milletlerarası Bizans Tetkikleri Kongresine Başkanlık etmiş ve Bizans Araştırmaları Birliğinin Feridun Dirimtekin, Suad Sinanoğlu, Halil Demircioğlu, Nezih Fıratlı'dan meydana gelen Türkiye Millî Komitesini ölümüne kadar idare etmiştir.

72 Dedesinin Sultanahmet'te Fuad Paşa türbesi karşısında bulunan ve öğrenci yurdu iken 9 eylül 1953 de yanan konağına dair verdiği bilgi için bkz. Semavi Eyice, *Tarihi mezarlardan notlar I*, «Tarih Enstitüsü Dergisi» sayı 4-5 (1973-74) s. 311 vd. ile not 43.

73 Mansel'le yapılan yalnızlığın dair bir röportaj hakkında bkz. «Akşam» Gazetesi sayı 16415 (1 temmuz 1963) s. 3 (Celâlettin Çetin).

tesiri ile 18 ocak 1975 cumartesi günü *yalnız* hayata vedâ etti⁷⁴. Türk arkeolojisinin kurucularından Ord. Prof. Dr. Arif Müfid Mansel, Karacaahmet'te Hacı Hüseyin Paşa sebilinin arkasındaki ada'da dedesi Tevfik Paşa'nın kabri yanında yatmaktadır⁷⁵.

Mansel, Türkiye'de de Batı ile boy ölçüşebilecek ilim adamlarının olabileceğini isbatlamıştır. Atatürk 1933'de Başbakan İ. İnönü'ye yazdığı bir yazıda yurdumuzdaki kazıları Türklerin yapmasının gerekli olduğuna ve bunun için tedbir alınmasını *önemle* duyurmuştu. İşte Mansel bu isteği cevaplandırmış olanlardandır. O böylece kendisine düşeni yerine getirmiş oldu fakat başladığı işlerin büyük eserlerini ne yazık ki vermeden aramızdan ayrıldı. Muhakkak ki yaptığı kadarı ile de yurduna faydalı oldu. Türk Arkeoloji ve Sanat tarihini, ilmi metodlara dayanan yolu gösterenlerin başındadır. Aynı zamanda hoca olarak da, aynı yolda ilerleyecek pek çok insan yetiştirdi. İnsanlar unutulabilir ve mukadder olan şey, onlar da göçebilir. Fakat kalacak olan 45 yılını verimi olan eserlerdir. Biz de bu yazımızda işte bunu ortaya koymak istedik⁷⁶.

74 Mansel, 18 ocak 1975 cumartesi günü Osmanbey'de Matbaacı Osman Bey sokağı no. 4'deki evinde öğle yemeğinden sonra istirahat etmek üzere odasına çekilmiş ve saat 15.30 ile 17 arası burada vefat etmiştir. Cenazesi 21 ocak salı günü İstanbul Arkeoloji Müzesi ile Edebiyat Fakültesindeki törenlerden sonra öğle namazına Bayazıt camiiine getirilmiş, buradan da Karacaahmet'e götürülmüştür.

75 Karacaahmet mezarlığının bu kesiminin, buraya ve çevreye yığılan inşaat malzemesi dolayısıyla perişanlığı üzüntü vericidir.

76 Alışılmış ölüm ilânlarından başka, basında şu yazıların çıktığını tesbit edebildik :

- Arif Müfid Mansel'in ardından, «Yeni Ortam» 23 ocak 1975.
- Haldun Taner, Bir hocanın ölümü, «Milliyet - Pazar ilavesi» 2 şubat 1975; aynı yazı «Belleten» XXXIX, sayı 154 (1975) s. 315-318 de tekrarlanmıştır.
- Erdem Yücel, Arif Müfid Mansel'in ardından, «Bizim Anadolu» 5 ocak 1975.
- Ord. Prof. Dr. Arif Müfid Mansel'i kaybettik, «ICOM - Türkiye Millî Komitesi - Müzeler Haber Bülteni» yıl 2, sayı 5 (7 şubat 1975) s. 5-6.
- Muhibbe Darga, Yitirdiğimiz Büyük Değer, «Cumhuriyet» 15 ocak 1975; aynı yazı «Belleten» XXXIX, sayı 154 (1975) s. 319-322'de tekrarlanmıştır.
- «Pirelli» dergisi, yıl 11, sayı 126 (mart 1975) s. 3.
- Ekrem Akurgal, Ord. Prof. Dr. Arif Müfid Mansel, «Belleten» XXXIX, sayı 154 (1975) s. 309-311.
- Uluğ İğdemir, Mansel'in ardından, aynı yerde, s. 313-314.
- Nekroloji: Arif Müfid Mansel, «İTÜ Mimarlık Fakültesi Mimarlık Tarihi ve Restorasyon Enstitüsü Bülteni» I, sayı 3 (1975) s. 34-35

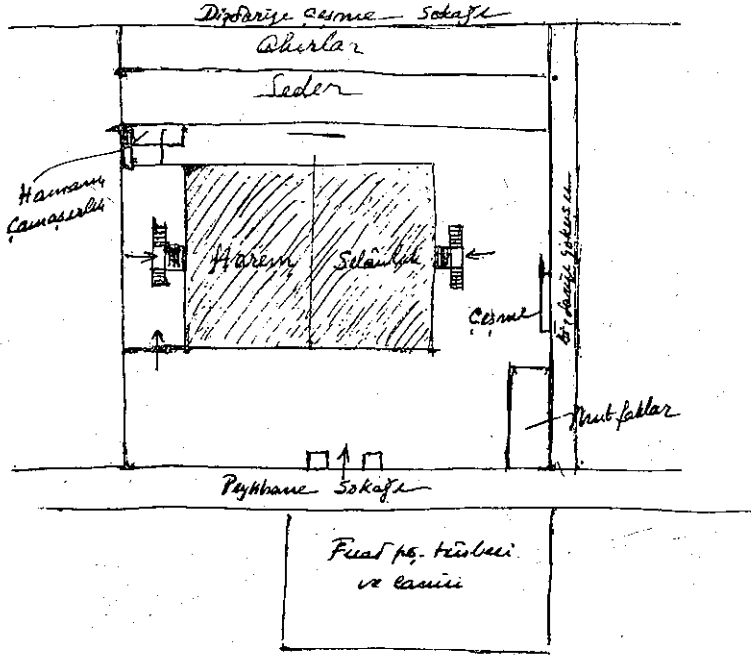
Ord. Prof. Dr. Arif Müfid Mansel, Türk Arkeoloji tarihinde bir öncü olmuştur. Osman Hamdi Bey'in başlattığı ekolün, ihtisaslaşmış bir temsilcisi olarak yetişmiş ve Türk Üniversitesinde bu dalın öğreticisi olmuştur. Onunla başlayan çalışmalar, eski öğrencileri tarafından yürütüldüğü ve yayımlandığı takdirde Türk Arkeoloji bilimi çok şey kazanmış olacaktır. Fakat bu arada, Prof. A. Müfid Mansel'in büyük bir gayret ve adeta aşkla kurmuş olduğu, değil Türkiye'de, Batı'nın en zengin ülkelerinde bile eşine güç raslanır zenginlikteki güzel kütüphanesinin topluca bir yere mal edilmeyip dağılmasına üzülmeğe imkân yoktur. Hocanın ölümü kadar, kütüphanesinin dağılması da büyük bir kayıptır.

---

ve 1 resim. Bu yazı Muhibbe Darga'nın ilk olarak *Cumhuriyet* gazetesinde çıkan makalesinin bir tekrarıdır.

- Ekrem Akurgal, *Ord. Prof. Dr. Arif Müfid Mansel'in Kişiliği ve Bilim Adamlığı Yönü, Caferoğlu ve Mansel Anma Töreni- 28 Mart 1975 Hacettepe Üniversitesi*, (Ankara 1975) s. 15-17.

- İnci Bayburtluoğlu, *Mansel'in Ardından*, aynı broşürde, s. 18-21.

Büyük Babam Mehmet Tercik paşanın (biyografyası için: İ. A. Gövsa, Tarih Mükemmeli Ansikl. ve Kay. dan - Larousse.) konağı Fuat pa. kümbesi karşısında büyük Paçhane sokakında İddi Paşanın e sadaret müstecarlığına zamanında 1896 yılında binalar, bir ve üçüncü katları yapılmıştır. Bina taş bir zemin katı üzerinde ahşap iki esas kat ve bir de çelik kalın duvarlı ibadet ve aşçı yuvası 40 oda ihtiva ediyordu. Zemin katı personeli ayrılmıştı. Esas bininci katın yarısı avlusu, serası, okuma odaları, solun ve yemek odası ile selâmlık, diğer yarısı ise aşçı yuvası aynı planda olacaktı. İkinci katta yatak odaları vardı. Bunlar bir yatak odası bir ya da iki okuma odası ve banyolarında bir de küçük hamam bulunmuştu. Bir kubbeli hamam ve çamaşlık, binanın birinde, harem bahçesinin bir tarafında da oralarla aynı bir koridorla birleştirildi.

Konak bahçesine sağında ve solunda birer kepeci odası

- 2 -

Bulunan parça bir kopyadan girilmiştir. Sağ köşede muhtak, onun bir ay ilerisinde, alçak bir set üzerinde sebebiyle şaklünde püzel bir çamaşma vardı (Lotjrofo bt.). Bence, altlarında birgide matguler bulunan sadler halinde Paşhanca sokağında birgide çamaşma sokağına kadar, kademe kademe alçakpıdık. Birgide sokağında oku ve arabalık vardır.

Konak 1914 de, 1481 Orhan Karbünden ay önce bşyle babam tarafında yazanım ti kısmı ile, sadrağın konakla olarak kullanılmak üzere, Malıya sokulmuştu. Prens Said Halim p.ş. bir müddet orada oturmuştu. Talat paşanın Asarofpa karışındıken orada oturmuştu. Evren paşanın Şeraremadane sonra Karim Naciye sevlere konakta bir müddet kalmışlar. Bundan sonra konak ^{şade sokağına taşınmıştır} Mimarîfel devredilmiştir ve "Teb talebeğurdus" olmuştu. Bu vesile ile evren paşanın formu ve diğer formu ile gazi bastan boyanmıştır. Gazi olarak yazan müddet kullanılmaktaki sonra Şerare madane 20 yıl önce bir yaz ayında, binada birtakım hademeden başka kimse bulunmadığı bir gün, çalı kalında çalışan halledaların parçukları kullandıkları malın içlerinden, tamamı ile yarmışlar. Gaziye büyük kü binası yapılmıştır. Bşyle babamın sağ meden önce emsalij bir manzarağa salkı olan bu anamın ve onun işle bulunması için bu binasının Tevaf paşaya ait olması muhtemeldir.

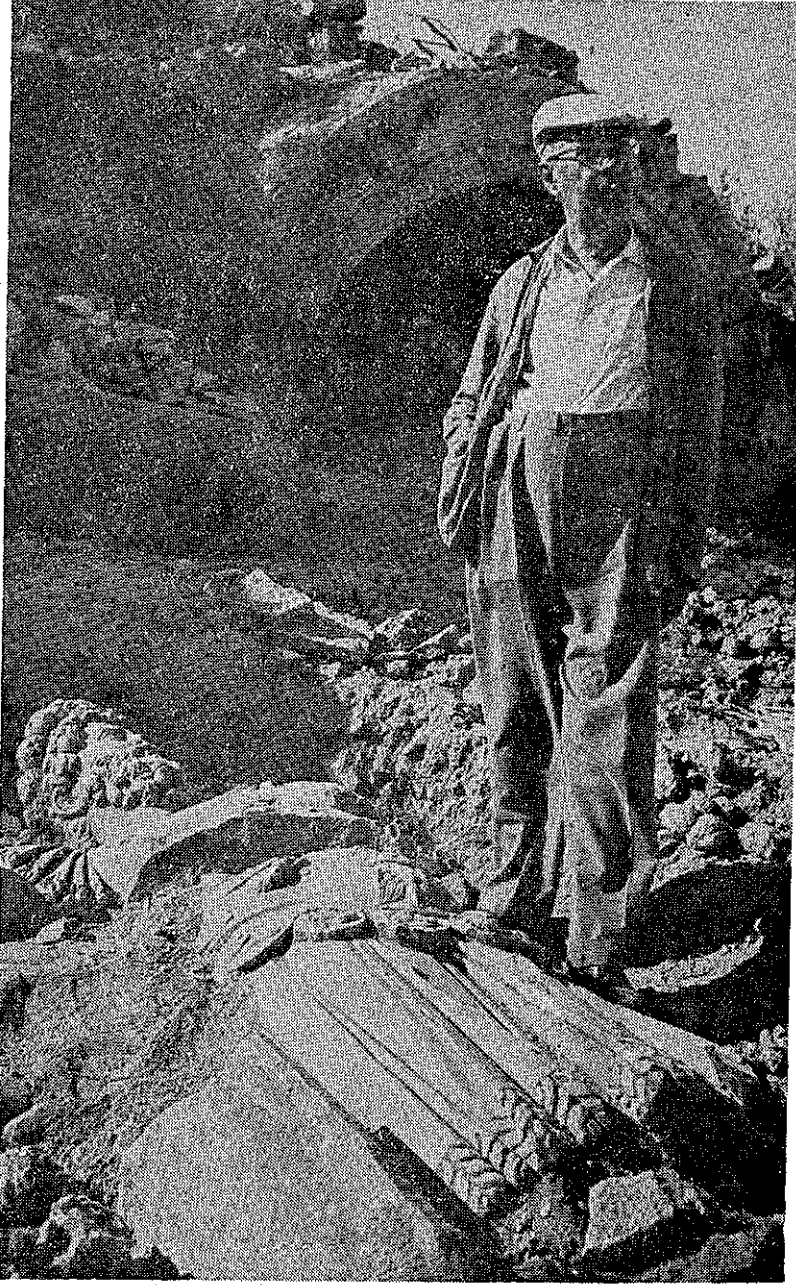
İstiklal Semavi keje soğitirivirile
takdim olunur

31. I. 1974

Amir

Mansel'in ölümünden bir yıl önce, dedesi Tevfik Paşa'nın konağı hakkında, bu satırların yazarına verdiği kendi el yazısı ile not.

Mansel, Perge kazıları sırasında yeni bulunan bir İmparator heykeli başında.

(Bu makalenin fotoğrafları arkeolog Aziz Albek tarafından çekilmiştir.)

Bir gezide verilen mola sırasında Mansel.

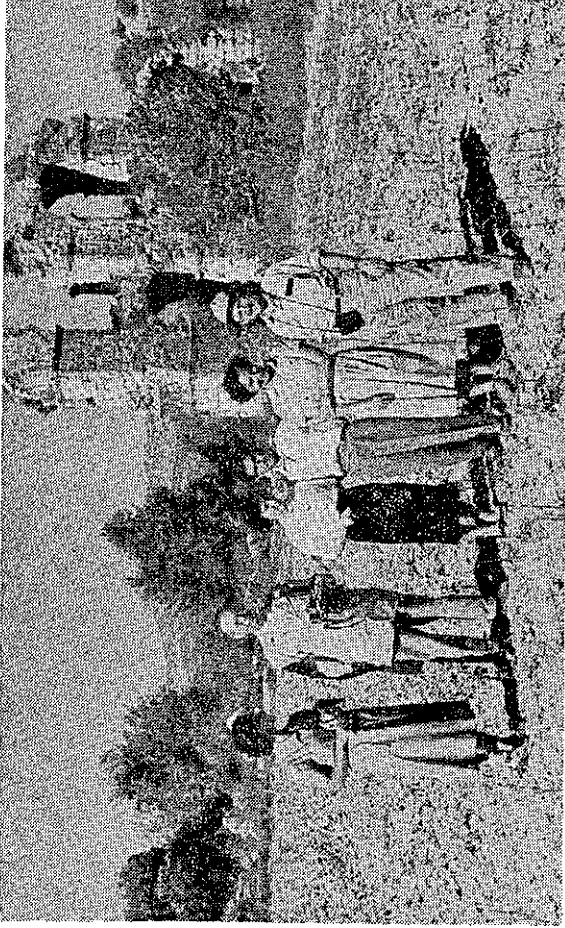
Antalya Arkeoloji İstasyonundaki makamında Mansel.

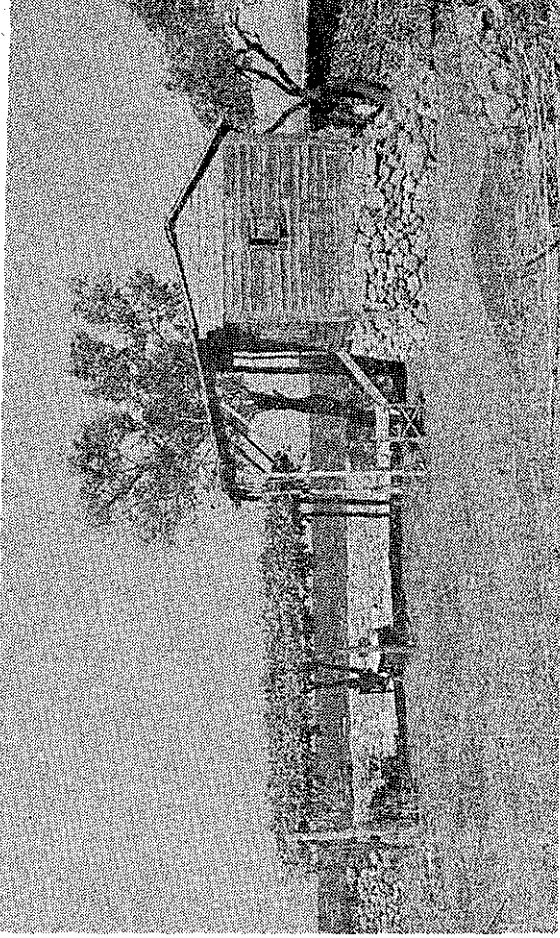
Mansel kazı çalışmaları sırasında.

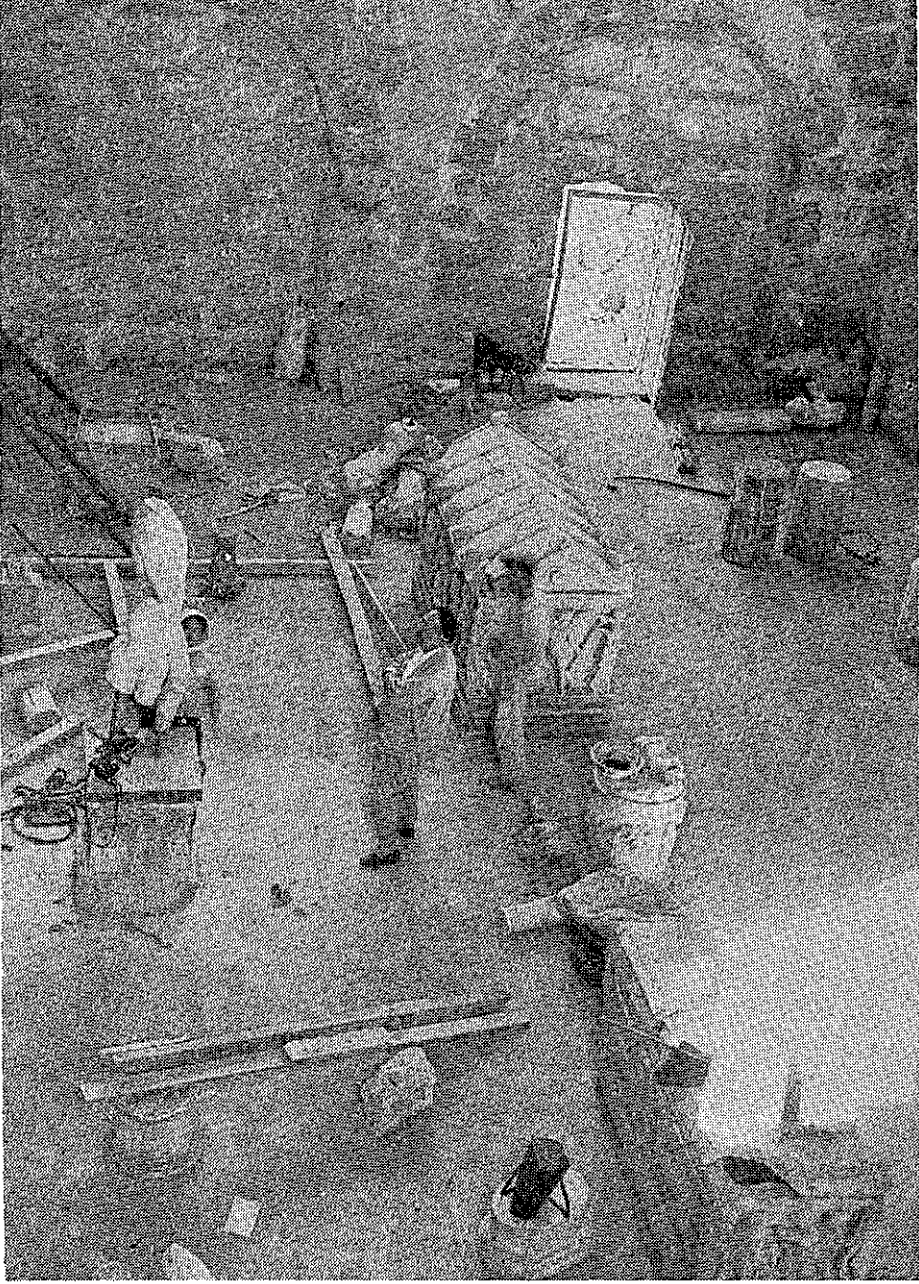
Side'de Batı Mausoleum'u önünde Mansel.

Mansel ve yardımcıları Manavgad'ın arka taraflarındaki eski su yollarını incelemek üzere yaptıkları gezide.

Side'de yapilan kazilar sırasında Mansel'in içinde barindigi ev.

Mansel' Side'de kurduğu müzenin yerleştirilmesi sırasında.